
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

LEGITIMIZÁCIÓ VAGY MÍTOSZROMBOLÁS

*Tűnődés az elemésztről szenvedélyről, a halálcsíráról
és egy szerzői szándék kudarcáról¹*

HÓDI SÁNDOR

A modern ember számára, aki örökös hamisítások közepette él, nincs bántóbb, szomorúbb, értelmetlenebb dolog a halálnál. Már a halál pusztá megnevezése is olyan megalázó előtte, olyan gyötrelmes, viszolyogtató érzéseket vált ki benne, hogy csak kitérően, szemforgató módon tud róla beszélni.

Az ember főként életének üressége, hamisságai miatt szükségét érzi annak, hogy higgyen önmaga halhatatlanságában. Csak így, ezzel a hittel tud mindennapjainak fontosságot tulajdonítani, így tudja életét az adott formában elfogadni. Ez a tudati vakfolt tehermentesíti az elmúlástól való állandó rettegéstől. De csak látszólag és átmeneti érvénnyel, mert az elmúlás gondolatához kapcsolódó szorongás továbbra is megmarad benne, csak új tárgyhoz kötődik, más, iközvetettebb formában jelenik meg.

A halál gondolatának elfojtásával a betegség válik a pusztulás szinonimájává. A betegség lesz az, amittől legjobban félünk, hozzá tapad mindazon nyugtalanító képzetünk, érzésünk, amit eredetileg az elmúlás ténye vált ki bennünk. Elsősorban is azok a betegségek, amelyek kóreredete ismeretlen, gyógyításuk kevés reménnyel kecsegtet, s diagnózisuk felér egy halálos ítélettel.

Közbevetőleg hadd jegyezzük meg: vannak a pusztulásnak más formái is, amelyekttől — például a közlekedési balesetektől — gyakoriságuk és végzetes kimenetelük ellenére korunk embere egyáltalán nem retteg. Úgy tűnik, mintha ezt a rizikót valamiként bekalkulálná életébe, s csak a betegségekre tekint azzal a rosszálló érzéssel, hogy halhatatlanságába vetett hitéből csúfot űznek. A betegségeknek ez a megkülönböztetett szerepe nem marad érzelmi, tudati következmények nélkül. Eredeti jelentőségüktől és valódi természetüktől függetlenül új, érzelmi, gondolati tartá-

¹ Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

lommal telítődnek, az ember társadalmi közérzetének és helyzetismeretének metaforikus kifejezőivé lesznek.

A találékony emberi elme több betegséget is felruházott a metafora díszivel. Korábban a tuberkulózist, az elmebajt, a szifilisz, míg ma elsődlegesen a csaknem kizárólag a rák az, ami kóros betegéget kelt, és jelképévé válik minden ellenséges hatalomnak és rombolóerőnek.

Susan Sontag népszerű amerikai esszéíró *A betegség mint metafora* című könyvében ezekkel a szerfelett bonyolult és fontos kérdésekkel foglalkozik. Arra keres választ, hogy milyen kulturális attitűdök, milyen politikai és gazdasági tényezők fejeződnek ki koronként a különböző betegségetmetaforákban, hogy „miféle, embert büntető, illetve bizalmas képzetek” tapadnak e metaforákhoz.

Könyvének legfőbb erénye újszerű és bátor kérdésfeltevése. És ezt méltányolnunk kell akkor, is ha a kitűzött cél és a megvalósult szándék között nagy szakadék is mutatkozik, ha a szerző szenvedélyes előadasmódja, megállíthatatlan szóáradata ellenére sem tud meggyőzni bennünket lényegi mondanivalójának helytállóságáról, s ha — az ő kifejezésével élve — „a tudat határvidékeit” bejárva, az emberi gondolkodás általa legjellegzetesebbnek tartott vonásait vizsgálva, vélt célkitűzésének: a baljós metaforák „megvilágításának és felszámolásának” olyképpen tud eleget tenni, hogy eközben mítoszokra épít ő maga is.

Susan Sontag könyvének bevezető soraiban nagy nyomatékkal közli: nem a betegség „valóságos geográfiája” érdekli, vagyis nem a betegségek természetével, mibenlétével kíván foglalkozni, hanem a betegségek „átvitt értelmű és metaforikus” értelmezésével, a különböző kórállapotokhoz fűződő képzetekkel, hiedelmekkel. Ennek ellenére könyvének egésze — a szépirodalmi művekből vett gazdag példatára, körleírásai, a mítoszok táptálajaként értelmezett elméletek kritikai bemutatása — nagyon is meghatározott betegségkonceptiót kínál fel, illetve vesz védelmébe egy másik, tulajdonképpen korszerűbb betegségfelfogással szemben, amit Susan Sontag érezhetően nem kedvel, és e témakörben való olvasottsága ellenére kellő mélységében és vetületeiben nyilvánvalóan nem ismer. Sajátos módon éppen ettől a belső ellentmondástól válik pszichológiai szempontból izgalmas olvasmánnyá Susan Sontag könyve. Talán azért, mert mindenél szemléletesebben példázza az emberi gondolkodásnak azt a másik — Susan Sontag által fel nem ismert, ám beállítódásával annál következetesebben képviselt — jellegzetes sajátosságát, hogy mennyire hajlik a dolgok leegyszerűsítésére, mennyire szeretne hinni azok „egzaktságában”, egyértelműségében.

Susan Sontag „kívülről”, szépiróként közelít az orvostudomány és a pszichológia határterületének elméleti kérdéseihöz, ezeknek a tudományágaknak a betegség—egészség kérdéskörében megnyilvánuló bizonytalan-kodáshoz, tétova útkereséshez. „Kívülállóként” látszólag abban a kényelmes helyzetben van, hogy „felülvizsgálhatja” e tudományágak megalapo-

zatlannak, elhamarkodottnak tűnő feltevéseit, az új koncepciók nehezen leplezhető ideologikus vonatkozásait, s legfőképp a komolytalannak tetsző hipotézisek köztudatba való begyűrűzésének hatásait. A „kívülálló” előnye azonban olyan kérdéskörben, amelyben a valóságbeli viszonyok megítélése nemcsak szaktudományos, hanem társadalomfilozófiai konzekvenciával jár, meglehetősen kétes érték. Mert lehet, hogy a fényképezésről remek tanulmányt tud valaki írni némi olvasottság és esztétikai érzékenység révén, mint például Susan Sontag is, s hogy az olyan ügyes tollforgató s jó problémaérzékelő, mint ő, „bennfentes tudósításai-
val” a tudásszomjas olvasók bizalmába tud férkőzni, az élet és halál, egészség és betegség kérdésköréből azonban futtában elspekulálva a dolgok fölött, és hozzáolvasva a témához valamennyit, aligha lehet újat, értelmeset, előremutatót mondani.

Ha Susan Sontag könyve, *A betegség mint metafora* mégis izgalmas olvasmány, ha a szerző a fedezet nélküli bizalom révén tovább növeli olvasótáborát, annak — többek között — éppen az élet sötét oldalát, a betegségekhez tapadó félelmek világát övező hallgatás a magyarázata. Illetve az, hogy Susan Sontag szenvedélyes hangvéellel, világos és áttekinthető formában elő mer hozakodni olyan témával, amiről általában csak néhány szaktudós értekezik nehezen megfejthető szakzsargonban egymással.

A tanulmány szerzőjét sérti a halálos betegséget, nevezetesen a rákot övező hallgatás és hazudozás. Úgy véli, hogy „a rákról kialakított képünk és az erre épülő metaforák vallójában kulturánk hiányosságainak, a halál, gondolatához való felszínes viszonyulásunknak a kifejezései, azt fejezik ki, hogy félünk szembenézni érzelmeinkkel, hogy felelőtlenül és hanyavetin kezeljük a »növekedés problémáit«, hogy, jóllehet okkal, félünk a történelem egyre brutálisabb megnyilvánulásaitól”. A könyv minden sorát az a meggyőződés hatja át, hogy ha sikerülne „a betegség fogalmának módosítása és mitikus jelentésétől való megfosztása”, ha sikerülne véget vetni a hazudozásnak, emberhez méltóbb lenne életünk és elmúlásunk.

„A végzetes betegséget mindig is az emberi jellem végső próbájának tartották”, írja Susan Sontag. A tizenkilencedik század például nem vette jó néven, ha bárki „megbukott a vizsgán”. Ezzel szemben a huszadik században megtanultunk a betegekkel kétértelműen beszélni, a végzetes kór eltitkolásának változatos társadalmi szabályai alakultak ki, és az igazságot különben sem volna célszerű közölni, mert ma már az emberek túlnyomó többsége képtelen lenne halálos betegségének diagnózisát elviselni. Így például „a legtöbb rákos ember lelkiileg belepusztul, ha megtudja, milyen betegségben szenved”, mondja Susan Sontag. Igaz viszont, teszi hozzá, hogy a múlt században, amikor is a tbc volt a rettegett betegség, annak irodalmi átszellemítése és rémségeinek szentimentalizmusa révén az elbukottak megváltást, az erényesek új erkölcsi magasságokat

nyertek. A betegség mintegy alkalmat adott arra, hogy az emberek „életükben egyszer jószágosan viselkedjenek”. Ma viszont, amikor a rák szó kiejtését is „trágárságnak érezzük, förtelmes, viszolygatót illetlenségnek”, nincs semmi, ami a beteg helyzetét erkölcsileg megkönnyíthetné. Ellenkezőleg. A csúf és undorító betegségre a környezet mint valami „megérdemelt büntetésre” tekint, amit ugyanakkor a „tabu” légköre övez, azaz nem illik, nem szabad róla beszélni. A betegek és nem betegek állandó hazudozása, Susan Sontag véleménye szerint, megfosztja az embereket attól a lehetőségtől, hogy szörnyű betegségük révén felismerjék elkövetett hibáikat és életükön át tartó önámításukat. Mert sok-sok ember, véli Susan Sontag, csak a haldoklásban néz(hetne) szembe életében először az igazsággal, csak betegsége fed(het) fel életének minden hazugságát.

Nehéz szavak, súlyos vádak ezek. Kerüljünk hát egy kicsit előjük.

Az emberek mindig is hittek abban, hogy a betegség valami egyénit tárt fel a beteg személyéből. Nem minden betegségről vélekedtek így, hanem csak némelyekről. Azokról, amelyek eredete ismeretlen volt előttük, amelyek „halálos nyilvesszőként” értek utol egy-egy embert. A betegségek többségéről, így például a bubópestisről, koleráról, feketehimlőről, tifuszról stb. másként vélekedtek, tudatukban ezek kollektívák és közösségek betegségeiként szerepeltek. Nem jártak együtt olyan individuális megkülönböztetettséggel, vagy inkább megbélyegezettséggel, mint a szifilisz, elmebaj, tbc korábban, vagy a rák napjainkban. Ez utóbbi betegségek, a betegségek sajátos mitológiája szerint, büntetésképpen, csaknem céltudatosan támadják meg az embert. Mindenképpen „bizonyos lelki alkatú” emberek kapják meg őket. És ez — mondja Susan Sontag — nemcsak a laikus emberekre jellemző vélekedés, az orvosi gondolkodás is hajlamos ilyen értelmezésre. Ma például, a kor mitológiája szerint „az érzéktelen, gútlással küzdő-érzelmeit elfojtó embert” tartjuk rákra hajlamosnak, szemben a tizenkilencedik századdal, amikor a szenvedélyes, de érzelmeit elfojtó, tbc-érzékeny ember képe kísértett.

Hogyan lehetséges, veti fel a kérdést Susan Sontag, hogy a „betegségre fogékony” személyiség képezte nem kapcsolódott a kolerához, maláriához, bubópestishez, feketehimlőhöz stb., holott ezek a betegségek az elmebajnál, szifilisznél tbc-nél, és talán még a ráknál is, nagyobb istencsapást jelentettek a maguk idejében? Mi a magyarázata annak, hogy mégis ez utóbbi betegségek váltották ki „szent borzadályt” az emberekből?

Susan Sontag a magyarázatot abban látja, hogy míg a többi betegség erkölcsileg közömbös, addig az elmebaj, szifilisz, tbc és ma a rák diagnózisa mély „morális pszichológiai ítéletet” mond a beteg felett. E morális pszichológiai ítélet valamilyen formában mindig is jellemző volt azokra a betegségekre, amelyek megismerhetetlenek, titokzatosnak tűntek. Az antikvitásban például — fejtegeti Susan Sontag — ezeket a betegségeket „isten büntetésének” tartották, míg ma, a modern ember félelmi fantáziáiban, lévén, hogy többségükben istent nem ismernek, a szörnyű beteg-

ségek valamiféle önbüntetésként értelmeződnek. A betegség büntetésjellegű felfogását tulajdonképpen a tizenkilencedik században kezdte felváltani ez az új elképzelés. A morális magatartás megszögésével „kiérdemelt”, vagy ellenkezőleg, igazságtalannak tartott (isteni) büntetés helyett ekkor kezdtek az ember valamilyen *belső kifejeződését* keresni a betegségekben. Susan Sontag helyesen mutat rá, hogy voltaképpen ez a betegségfelfogás is moralizált, csak itt áttételesebben, a jellem kifejeződéseként hordozza magán a betegség a bűnhődés motívumait. A betegség nem a jellem büntetése, hanem maga a jellem, pontosabban meghatározott jellem következménye.

Az új mitológia szerint — idézi Susan Sontag Grodbeck szavait — „a beteg ember maga teremti meg betegségét”. Ezt erősíti meg Karl Menninger is, aki szerint a betegség oka legnagyobb részét „a betegnek a környezethez és saját magához való viszonyában rejlik”. Susan Sontag értelmében ez a mitológia a „megbetegedés felelősségének a súlyát a betegre hárítja”, és a gyógyítást, illetve a gyógyulást is attól teszi függővé, hogy él-e még a beteg... fájdalmas próbáknak alávetett önszeretete?” Mintha a modern embernek mindenekelőtt a lelki életét kellene rendeznie ahhoz, hogy a legveszedelmesebbnak tartott betegségeit megelőzze, illetve kigyógyuljon belőlük. Mi tagadás, a modern embernek e téren éppenséggel volna mit rendeznie, hiszen korunkban nemcsak a regényekben jelennek meg a nyugtalan, megkeseredett, érzelemszegény, önpusztító emberek, hanem a mindennapi valóságban is. A szeretetlenség, s egyúttal a szeretetre való képtelenség, az érzelemszegény kapcsolatok, az erőtlén kötődések, az izoláció, külső és belső elmagányosodás rosszkedvű, megkeseredett, önpusztító embereket eredményeznek, akik korunk mitológiája szerint — többek között — a rák eszményi várományosai.

A rákot az érzelmi élet kifejezőképtelenségének tartja a közmegejtélés: a kifejezőképtelenség betegségének. Ez az érzelmi kifejezőképtelenség „önmagunk elárulásának következménye”, a test és lélek „hütlenségének”. Éppen ezért a rák diagnózisa morális ítéletet vált ki az emberekben: rosszállást és megvetést fejez ki a beteggel — annak erőtlén, érzelemtelen magatartásával — szemben. A rákos embert mély szánalommal „lenézzük”, mondja Susan Sontag, „mert elveszítette az élet játszmáját”. Számos kiemelkedő egyéniség „rákját politikai vereségük eredményeként és becsvágyuk hanyatlásának jeleként tartjuk számon”, mondja, akik ösztönös lemondásukért bűnhődtek a borzalmas halállal.

A betegségek metaforái azonban nemcsak az egyént bélyegzik meg, hanem azt a társadalmat is, amelyben az ember a kárhoztatott magatartásra kényszerül. Így például a tbc és a rák metaforái mint „az elnyomás elméletét és gyakorlatát elítélő” képzetek értelmezhetők. Az „elnyomás — mondja Susan Sontag — az a környezet, amely az embert megfosztja erejétől (a tbc esetében), illetve a mozgékonyaságtól és spontaneitástól (a rák esetében)”. Susan Sontag különösen a tbc és a rák meta-

foráinak szentel nagy figyelmet. Gazdag fantáziával mutatja ki például, hogy a rákhoz fűződő képzetek milyen átalakuláson mennek keresztül, hogy a rák jellemzésében hogyan jelennek meg az orvosi terminus technicusok mellett, majd ezek helyett a hadviselés nyelvéből származó kifejezések, a háborús metaforák, a politikai zsargon s végül a szci-fi forgatókönyv elemei.

A két betegséget párnuzamba állítva megállapítja, hogy amíg a tbc a gyengédség, az érzékenység, szomorúság és erőtlenség kifejezésére szolgált, a rák „könyörtelen” és „kérelhetetlen”, mint a „romlás” látható formája, a „pusztulás emblémája” borzalomérzést kelt az emberekben, és szégyenletes. A tbc kétértelmű metafora volt: gondolatilag előfeltételezte ugyan a „büntetésre”, „bűnhődésre” szolgáltató okot, de egyúttal valamiféle személyi kifinomultság, arisztokratikus átszellemültség jele is volt. A rák viszont csak „sorcsapást” jelent, a testben megbúvó „csúfságot”, „rothadást”, „barbárságot”.

A tbc-vel kapcsolatban azt tartották hogy az „kapta meg, akinek „életcreje megsérült vagy elfecsérlődött”. A rák viszont — Reich munkássága nyomán — mindinkább olyan értelmezést nyert, hogy „a fel nem használt energia és az érzéktelenség” betegsége. A betegségek politikai retorikájában a „gonoszság” metaforája, ami fatalizmusra buzdít és szentesít minden szigorú intézkedést a társadalom különböző „rákfénéivel” szemben. Susan Sontag jó érzékkel tapint rá ennek kapcsán az irracionális gonoszságot kifejező betegségképzetek politikai szerepére. Ma a rák, korábban a szifilisz játszott ilyen szerepet. Reich fejtegetései nyomán felhívja figyelmünket arra a körülményre, hogy „a Mein Kampf szifiliszről szóló hátborzongató fejtegetéseiben szexuális és politikai szorongások jelennek meg a betegség iképében”. Ugyanakkor elmarasztalja Reicht, amiért ő maga is sok mindent belevetített a rák értelmezésébe, amikor azt a modern kor bajainak metaforájaként használta.

Susan Sontag nem elégszik meg a Reich és mások által felkínált, a modern ember érzelmetlenségére és cselekvésképtelenségére alapozó betegség értelmezésével. Azt firtatja, hogy milyen kulturális attitűdök, milyen politikai és gazdasági tényezők fejeződnek ki a betegségekkel, nevezetesen a tbc-vel és a rákkal kapcsolatos hiedelmekben, elképzelésekben. És ennek során vitathatatlanul fontos értelmezési támpontokat kínál fel, elsősorban a metaforák ideologikus természetét illetően. „Abban a korban — írja —, amikor a produktivitás útjában nem álltak gátak, az ember attól félt, hogy nem rendelkezik elegendő energiával. Korunkban, a gazdasági túltermelés pusztításának és az egyént elnyomó bürokrácia terjeszkedésének korában viszont attól tartunk, hogy túl sok bennünk az energia, és nincs lehetőségünk rá, hogy ezt az energiát felszabadítsuk.” A korai kapitalizmusban — folytatja fejtegetését — a tbc-ét „a tizenkilencedik század *homo economicus*-ának rossz tulajdonságait sűrítő képekkel jellemzik: a fogyasztással, a pazarlással, az életerő elherdálásá-

val.” A fejlett kapitalizmusban viszont olyan gazdasági rendszer jön létre: amely „a vágyak irracionális kielégítésén alapszik”. A rákot is ennek megfelelőképp „a huszadik század *homo economicus*-ának rossz tulajdonságait sűrítő képekkel jellemezzük: a torz fejlődéssel; az energiák elfojtásával, azaz a fogyasztás és a költsékezés megtagadásával.”

Susan Sontag bízik abban, hogy a rák metaforája egyszer majd elavul, s reméli, hogy erre sokkal előbb sor kerül, mintsem hogy megoldódniának azok a problémák, amelyekhez a kor mitológiája kapcsolja. Reményét arra alapozza, hogy a rák minden valószínűség szerint „egyetlen betegség”, amelyről idővel kiderül majd, hogy a tbc-hez hasonlóan egyetlen kórokozója van és egyféle kezeléssel lehet majd gyógyítani. Felveteleze az „egyetlen betegség” egyetlen „fizikális okozóját”, valóban valószínűnek látszik, hogy ellenszerére is rábukkanjunk.

Susan Sontag bizakodó, mert a tbc-vel való analógiát perdöntőnek tekinti. Annak ellenére, hogy ma a rákkérdés szakértői tucatnyi tényezőt tesznek a rák kialakulásában felelőssé, a környezet karcinogén anyagaitól kezdve, testünk örökletes, genetikuss adottságain át, az immunvédekezés — korábbi betegség, vagy lelki trauma nyomán fellépő — legyengüléséig. Emellett — és Susan Sontag kénytelen ezzel is szembenézni — sok kutató állítja, hogy a rák nem is egy, hanem valójában „több mint száz klinikailag különböző betegség”, s ennek megfelelően minden ráktípust külön vizsgálat tárgyává kell majd tenni — miután természetesen differenciálni tudjuk őket egymástól —, és a jövőben az egyes ráktípusoknak megfelelően többféle gyógymód fog kialakulni.

Azt, hogy a kutatók a rák okozóját több tényező együttesében keresik, Susan Sontag a mára már megdőlt tbc-elméletekhez hasonlítja. Szerinte az efféle okoskodás csak olyan betegségekkel kapcsolatos gondolkodásmódra jellemző, amelynek az okozóját nem ismerjük.

Lehet, hogy igaza van neki. Egyelőre azonban az „egyetlen betegség” és egyetlen „fizikális ok” felvetelezése semmivel sem látszik valószínűbbnek, mint a többtényezős elméletek. S ha Susan Sontag a több tényezős elméletekkel szemben azért táplál ellenérzéseket, mert az ilyen betegségek — megítélése szerint — a legalkalmasabbak „a társadalmilag vagy morálisan rossznak tartott jelenségek metaforikus ábrázolására”, ám legyen, joga van ehhez. Nagyobb baj az, hogy egyszerűs mind úgy véli, hogy az egyetlen fizikális okra redukált betegségszemlélet teljességgel mentes a „szubjektívizmustól”, illetve a társadalmi, morális tényezőktől. És ez az a pont, ahol Susan Sontag az új mítoszok ellen hadakozva régi mítoszok védelmét vállalja.

Susan Sontag „ostoba és veszélyes” elméletnek tartja azt az elképzelést, hogy az érzelmek bizonyos betegségek megjelenéséért felelősek lennének. Legkevésbé a rákkal kapcsolatban hajlamos elfogadni ezt, abból kifolyólag, hogy a tbc esetében is, lám, alaptalanok voltak az efféle elképzelések. És ha kiderült, hogy kórokozók idézik fel a tuberkulózist és nem

a „lehangoló érzelmek”, hogyan lehetne hinni abban, hogy „a bánat és aggodalom” a rákra fogékonytá tesz? A mai képzelgések, mondja, amelyek a rákot az érzelmi visszahúzózással, az önbizalom hiányával stb. magyarázzák, várhatóan nem bizonyulnak majd tartósabbnak, mint a tuberkulózishoz fűződő hasonló hiedelmek.

Bár így lenne. És egy újabb Koch mielőbb rábukkanna e szörnyű kór vírusára.

Ez az egyértelmű analógia azonban a tuberkulózissal kissé sántít. Nehéz hitelt adnunk neki, mert egyszerű hitet takar. Kórokozóként csak olyasmit tud elgondolni és elfogadni, ami az orvostudomány hagyományos szemléletmódjával és gyógyító arzenáljával tökéletesen egybevág. Csakhogy a hagyományos, kizárólagosan természettudományos ismeretek által vezérelt, betegségcentrikus orvosi szemlélet fölött, amit Susan Sontag a megbízható tudás kizárólagos alapjának tart, az idő eljárt. A mai népbetegségek — neurózisok, alkoholizmus, különböző pszichés okokra visszavezethető szervi panaszok stb. — az ember teljesebb és összetettebb megközelítését és megismerését teszik szükségessé. A beteg ember testi, lelki és szociális valóságát kell ismernünk ahhoz, hogy a gyógyító munka eredményesnek bizonyuljon.

Senki sem állíthatja ma még, hogy a rák nem jelent kivételt e betegségek sora alól. Elképzelhető, hogy a polikemoterápia és immunoterápia hatásossága mellett hitet tevő onkológusoké lesz majd a babér, s mindazok tévednek, akik bármilyen formában állást foglalnak a rákra hajlamosító személyiségtényezők vagy létezési mód mellett. De minthogy ezt még Susan Sontag sem tudja, tudhatja másoknál jobban, nem is a rákra vonatkozó nézeteivel, hanem e nézeteit meghatározó betegség szemléletével van vitánk. Azzal a szemléletmóddal, amely a betegségek kapcsán kizárólag a testiségre figyel, nem számolva azzal, hogy önmagában véve az ember testisége is nem csekély mértékben *társadalmiságának megtestesülését* jelenti. Márpedig, ha az ember létezése testisége — ez a nem csekély mértékben társadalmiságának megtestesülését magán viselő testisége — és társadalmisága egyaránt jellemző, a korszerű látásmódot sokkal inkább azok a weizsäckeri gondolatok jelzik, amelyek szerint „a betegség folyamatban a beteg »létezési krízise« jut kifejezésre”. Ezért a beteget a maga emberi teljességében mint meghatározott társadalmi valóság hordozóját mint személyiséget szükséges gyógyítani.

Susan Sontag viszont nagyon ellene van az efféle „pszichologizálásnak”. Szerinte a pszichológiai értelmezés „aláássa” a betegségek „valóságát”. Minden érvet, ami az érzelmek, a frusztráció patogén szerepére utal, egy szintre hoz a tizenhatodik és tizenhetedik század hiedelemvilágával, amiddőn azt hitték, hogy „boldog ember nem kapja meg a pestist”. A hit, a boldogság, igaz, nem tesz senkit sem ellenállóvá a fertőző betegségekkel szemben, azt viszont ma már sokan vélik bizonyítottnak, hogy a csekélyvishányból, érzelmentelen kapcsolatokból, perspektívatlanságból stb. fakadó

nyugtalanság, megkeseredettség, önpusztító érzés bizonyos betegségek kialakulásában *több puszta metaforánál*.

Igaz, szerzőnket az ilyen vélemények, még ha azok szaktudományos publikációk is, szerfelett bosszantják. Nincs olyan hét — mondja felháborodva —, hogy ne jelenne meg az olvasók valamely rétegéhez szóló cikk a rák és az érzelmi élet összefüggéseiről. Ezek a cikkek ugyan tudományos felmérésekre hivatkoznak, Susan Sontag azonban nem engedi magát megtéveszteni általuk. Állítása szerint ugyanis, bármilyen számítási ellenőrzés alá esnek is ezek a kutatások, esetlegesen maradnak. Mert miről győzhet meg bennünket az, mondja, ha több száz rákos beteg kétharmada úgy nyilatkozik, hogy elégedetlen volt életével, depresszióban szenvedett, vagy szülei, barátai elvesztése révén súlyos megrázkódtatás érte? Ilyen élményekről, ehhez hasonló vagy ennél nagyobb fájdalomokról valószínűleg a nem rákos emberek jelentős hányada is beszámolhatna nekünk. Elképzelhető. Ám hogy a kétségbeesés, a magány, az étellel való elégedetlenség, az érzelmi nem kielégítő kapcsolatok, a túlfeszített munka, az állandó gondterheltség, vagy a nyomorral, gyásszal terhes csúfos élet kinél milyen feldolgozást fog nyerni, kinél milyen tünetekben fog megnyilvánulni, talán mégiscsak tudományos kutatásra érdemes téma.

De nem Susan Sontag szemében, aki nem leplezi a pszichológiával szembeni mély ellenérzését. Ellenérzését azzal indokolja, hogy ez a tudomány merő „spiritizmus”, mivel lépten-nyomon a „szellem” anyag feletti uralmát igyekszik bizonyítani. Például a betegségek értelmezésével is. A pszichológiai magyarázatok nyomán ugyanis — legalábbis Susan Sontag szemében — a betegség „fizikai” értelemben valószínűtlenné válik, érzelmi és tudati folyamatként értelmeződik, a jellem megnyilatkozása lesz stb. Susan Sontag szerint a betegség pszichológiai értelmezése olyan fegyver, ami a betegségért magát a beteget teszi felelőssé. Részben akként, hogy aki a társadalmi normákat megszegi, az bizonyos értelemben — például az elmebetegség esetében — szinte automatikusan ilyen minősítésre tesz szert, részben úgy, hogy a tudattalan vágyak vetülnek ki a betegségekben. Ezekkel a sötét mesterkedésekkel a beteget arról is meg lehet győzni, „hogy a bajt meg is érdemelte”, mondja Susan Sontag.

Felháborodása, pszichológiaellenessége bizonyos értelemben jogos. Nem vitás ugyanis, hogy a pszichológia ideologikus funkciójából fakadóan bizonyos mítoszok létrehozására, védelmére, bünbakképzésre kapható. Susan Sontagnak igaza van abban, hogy önmagában véve nem elég a betegségeket az emberek szubjektív jellegzetességeként leírni és értelmezni. Értelmetlen és céltalan ugyanis a társadalmi-gazdasági viszonyok meghatározott vetületeinek hordozóit, megnyilvánítóit gyógykezelésre utalni — neurotikusok, elmebetegek esetében —, erkölcsileg degradálni vagy nonkonform magatartásuk miatt üldözni. Értelmetlen és céltalan akkor, ha *együttal* nem tesszük magát a társadalmi gyakorlatot is bíráló tárgyává. E nélkül a bírálat nélkül ugyanis, a maguknak problémákat — ha úgy

tetszik: betegségeket — kitermelő társadalmi-gyakorlati viszonyoknak a megváltoztatása nélkül, úgy az elméleti szakemberek, mint a gyakorló orvosok, pszichológusok Don Quijote-harcra kényszerülnek, hiszen paradox módon tevékenységükkel éppen hogy az általuk „megmagyarázott” és „kezelt” betegek, deviánsok újratermelését szorgalmazzák.

A tudományos társadalombírálat azonban, érkezzék az akár a pszichológia, akár az orvostudomány részéről, jóllehet az emberek közötti viszonyok humanizálását kéri számon, ritkán talál lelkes politikai fogadtatásra. A kívánatos építő jellegű dialógus és véleményharc helyett rendszerint konfliktusok alakulnak ki részben a társadalomkritika és a politikai-ideológiai szféra között, részben a társadalomkritikát felvállaló irányzat képviselői és a hagyományos, a politikai-ideológiai szférába beépült, azaz legitim szerepet vállaló szemléletmódot képviselő tudósok között.

A konzervatív ellenszegülés jó példája a Susan Sontag által preferált alapállás is, amennyiben ez a szemléletmód mind a mai napig igyekszik megakadályozni, háttérbe szorítani a betegségtünetek korszerűbb, az ember társadalmiságára nagyobb hangsúlyt fektető koncepciók kibontakozását. Az organikus szemléletű medicinát övező mítoszok máig ellenállnak annak, hogy betegségfelfogásunk megszabaduljon egy konzervatív pozitivistá ideológiától és koherens, társadalomfilozófiaiilag megalapozottabb elméletté váljon.

Összegezve a mondottakat, Susan Sontag akként tesz eleget vállalt feladatának, a betegségmetaforák megvilágításának és felszámolásának, hogy eközben egy már korszerűtlenné vált emberfelfogás és orvosi-egészségügyi szemléletmód propagálását vállalja. Képletesen szólva az emberi tudás pompás épületét úgy szeretné a régi, elavult elemektől megtisztítani, ja mítoszok és metaforák hínárjából a valóság reális összefüggéseit kihámozni, hogy eközben olyan rendszerező elv érvényrejuttatását szolgálja, ami meggátolja ismereteink szükségszerűvé vált strukturális átrendezését, a végső kérdésekben való új szempontok szerinti építkezést, de még magán a tudás épületén elodázhatatlanná vált renoválást is.